ABU NASR FOROBIY MUSIQA ILMIY MEROSI VA UNI MILLIY MUSIQA TA’LIMIGA INTEGRATSIYA QILISH MASALALARI

O.R.Nazarov
Guliston davlat universiteti, Tarix kafedrasi professori
S.V.Galiyev
Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya: Maqolada Abu Nasr Forobiyning musiqa nazariyasiga oid qarashlari tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Allomaning nazariya bilan amaliyotni uyg‘unlashtirish tamoyili milliy musiqa merosini o‘qitish imkoniyatlari bilan qiyoslanib, musiqiy ta’lim jarayonida qo‘llash uchun metodik takliflar ilgari suriladi.

Kalit so‘zlar: Forobiy, musiqashunoslik, meros, ta’lim, nazariya, amaliyot, maqom, ritm, tovush, cholg‘u, manbashunoslik, integratsiya, ijrochilik, metodika, tarix.

Kirish.O‘rta asrlarda Markaziy Osiyo va Yaqin Sharqda shakllangan ilmiy-madaniy muhit musiqa nazariyasining mustaqil bilim sohasi sifatida taraqqiy etishiga ta’sir ko‘rsatdi. Shu jarayonda Abu Nasr Forobiy (taxminan 870–950) musiqa hodisasini faqat badiiy ijro emas, balki tovush, ohang, ritm, cholg‘u va idrok bilan bog‘liq nazariy-amaliy tizim sifatida izohlashga intilgan mutafakkir sifatida alohida o‘rin egallaydi. Uning qarashlarini bugungi musiqa ta’limi bilan bog‘lab o‘rganish tarixiy merosni zamonaviy o‘quv jarayoniga mazmunli kiritish uchun ilmiy asos yaratadi.

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy tahlil, manbashunoslik yondashuvi va nazariy umumlashtirish usullaridan foydalanildi. Tayanch manba — Forobiyning «Kitob al-musiqa al-kabir» asari bo‘lib, uning birinchi ikki kitobi R. d’Erlanger tomonidan fransuz tiliga tarjima qilingan nashr orqali ham ilmiy muomalaga kiritilgan [Forobiy A.N.: 5–13]. Shuningdek, alloma merosini o‘rgangan G. Sawa tadqiqoti, O. Ibrohimovning maqom nazariyasiga oid qo‘llanmasi hamda I. Rajabovning maqomshunoslik asaridan foydalanildi. Qiyoslashda X asr musiqa nazariyasi bilan keyingi asrlarda shakllangan o‘zbek maqom an’analari aynan bir tizim sifatida talqin qilinmaydi; ularning tarixiy sharoiti, atamalari va o‘zgarishlari farqlab ko‘riladi.

Forobiyning musiqashunoslikdagi asosiy xizmatlaridan biri tovush va ohangni tushuntirishda eshitish tajribasi bilan mantiqiy-matematik tahlilni o‘zaro bog‘laganidadir. «Kitob al-musiqa al-kabir»ning boshlang‘ich qismlarida musiqa nazariyasi va amaliyoti, ohangning tuzilishi, musiqaning insonga ta’siri singari masalalar tizimli ko‘rib chiqiladi [Forobiy A.N.: 5–13]. Demak, uning ilmiy metodida musiqiy hodisa avval tinglanadigan va ijro etiladigan tajriba, so‘ng tahlil qilinadigan ilmiy obyekt sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur yondashuv bugungi o‘quv mashg‘ulotlarida «tinglash – kuzatish – izohlash – ijro» ketma-ketligidan foydalanish fikriga nazariy turtki beradi.

Forobiy yunon nazariy merosi bilan tanish bo‘lgan, biroq o‘z davrining musiqiy amaliyotini tushuntirishga yetarli bo‘lmagan qoidalarni tanqidiy qayta ko‘rib chiqqan. U musiqiy tovushlar orasidagi nisbatlar, ohang qatorlari, ritmik tuzilmalar va cholg‘ularning akustik imkoniyatlarini alohida tahlil qilgan. G. Sawa qayd etganidek, alloma ud, tanbur, mizmar, surnay va boshqa cholg‘ularning nazariy tovush tizimini amalda hosil qilish imkoniyatlariga ham e’tibor qaratgan [Sawa G.: 223–224]. Bunda musiqiy hisob-kitob cholg‘uning real jarangidan uzilmagan; aksincha, tajribaga tayangan nazariy izohlash vositasi bo‘lib xizmat qilgan.

Asarda ritm masalasiga ham katta o‘rin beriladi. Ritmik zarbalar orasidagi vaqt nisbatlari, zarbning takrorlanishi va bezatilishi kabi tushunchalar musiqa jarayonini o‘lchash hamda ifodalash zarurati bilan bog‘langan. Musiqa ritmini tushunishda vaqt o‘lchovi va eshitish tajribasining birgalikda qo‘llanishi pedagogik jihatdan muhim: o‘quvchi usulni faqat yodlab ijro etmasdan, uning takroriy bo‘laklari va o‘zgarishlarini ongli ravishda ajratishi mumkin. Bu xulosa tarixiy manbani hozirgi ta’limga tatbiq etish bo‘yicha mualliflarning metodik talqinidir; uni Forobiyning tayyor zamonaviy o‘qitish dasturi sifatida ko‘rsatish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Forobiy yashagan davrdagi Sharq musiqa ilmi keyingi asrlar nazariy tafakkuri uchun muhim ilmiy muhit yaratgan. Biroq zamonaviy o‘zbek maqomlari yoki muayyan hududiy ijro usullarini bevosita Forobiy tomonidan yaratilgan, deb baholash tarixiy dalillarni soddalashtiradi. Maqomlarning bugungi ko‘rinishlari uzoq davom etgan ijodiy, ustoz-shogirdlik va ijrochilik jarayonlari natijasida qaror topgan. I. Rajabov maqomlarning Sharq mumtoz musiqa tizimidagi tarixiy-nazariy xususiyatlarini o‘rganib, ularni murakkab taraqqiyot mahsuli sifatida tahlil etadi [Rajabov I.: 14–17].

O. Ibrohimovning «Maqom asoslari» qo‘llanmasida Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari va Farg‘ona–Toshkent maqom yo‘llari tarix, nazariya hamda ijrochilikni o‘z ichiga oluvchi o‘quv materiali sifatida qaraladi [Ibrohimov O.A.: 3–5]. Bu tajriba Forobiy ta’limotini o‘rganishda ham foydalidir: talabalar bir mashg‘ulotda tarixiy risoladagi atamani, keyingi nazariy adabiyotdagi izohni va jonli ijrodagi hodisani qiyoslab ko‘rishi mumkin. Natijada o‘rta asrlar ilmiy merosi mavhum tarjimai hol ma’lumotlari doirasida qolmay, tarixiy manba bilan ishlash ko‘nikmalarini rivojlantiradigan mazmunga ega bo‘ladi.

Bunday o‘qitishda terminlarning tarixiy o‘zgarishini alohida tushuntirish zarur. Masalan, «parda», «ohang», «usul» va «maqom» atamalarining turli davr va maktablarda ishlatilish doirasi bir xil bo‘lmasligi mumkin. Shu bois eski nazariy matndagi tushuncha zamonaviy sozanda tiliga ko‘chirilar ekan, avvalo manba sanasi, muallifning maqsadi va mazkur tushunchaning asardagi vazifasi ko‘rsatilishi lozim. Ana shundagina tarixshunoslik bilan san’atshunoslik integratsiyasi shakliy o‘xshatish emas, dalillarga tayangan tahlilga aylanadi.

Forobiy merosini ta’limga kiritish uchun to‘rt bosqichli o‘quv modeli taklif etiladi. Birinchi bosqich – manba bilan tanishish: o‘qituvchi «Kitob al-musiqa al-kabir»ning yaratilish muhiti, tadqiq etilish tarixi va asosiy ilmiy tushunchalarini qisqa parcha yoki izohlangan matn asosida tushuntiradi. Ikkinchi bosqich – tinglab qiyoslash: talabalar tovush balandligi, ohang yurishi yoki ritmik takror kabi bitta aniq

xususiyatni ijro namunasida ajratadilar. Uchinchi bosqich – amaliy mashq: tanlangan usul yoki qisqa kuy parchasi cholg‘u yoxud ovoz orqali takrorlanib, nazariy izoh bilan bog‘lanadi. To‘rtinchi bosqich – tarixiy xulosa: o‘quvchilar manbada aytilgan fikr bilan zamonaviy ijro namunasidagi o‘xshashlik va farqlarni yozma ravishda asoslaydilar.

Ushbu modelni «Sharq musiqa tarixi», «Maqom asoslari», «Musiqa nazariyasi» va «An’anaviy ijrochilik» fanlari o‘rtasida mavzulararo bog‘lanish sifatida qo‘llash mumkin. Masalan, «tovush va parda» mavzusida avval tarixiy risoladan nazariy masala ajratiladi, keyin bir cholg‘uda eshitish mashqi bajariladi va nihoyat ikki manba asosida kichik tahliliy topshiriq yoziladi. Baholashda sanalarni yodlash bilangina cheklanmay, manba mazmunini tushunish, atamani to‘g‘ri qo‘llash, tinglab ajratish va xulosani dalillash kabi mezonlar inobatga olinadi.

Amaliyotda bir qator cheklovlar mavjud. Birinchidan, tarixiy asarning arabcha matni va tarjimalari barcha ta’lim muassasalarida birdek ommalashmagan. Ikkinchidan, X asr nazariy tushunchalarini hozirgi nota, lad yoki ritm terminlari bilan mutlaq tenglashtirish anaxronizmga olib kelishi mumkin. Uchinchidan, jonli ijro an’anasining ustoz-shogirdlik xususiyati faqat yozma matn orqali to‘liq berilmaydi. Shu sababdan izohli terminologik materiallar tayyorlash, ishonchli tarjima parchalarini tanlash, malakali ijrochilar ishtirokida tinglash mashg‘ulotlarini tashkil etish hamda tarixchi va musiqashunos o‘qituvchilar hamkorligini kuchaytirish maqsadga muvofiq.

Xulosa

Abu Nasr Forobiyning musiqa merosi o‘rta asrlar Sharq tafakkurida nazariya va amaliyotning o‘zaro bog‘liqligini namoyon etuvchi muhim ilmiy manbadir. Uning tovush, ritm va cholg‘ularga doir izlanishlari musiqani ilmiy tahlil qilish an’anasining rivojini tushunishga yordam beradi. Bu merosni milliy musiqa ta’limiga kiritishda tarixiy izchillik va terminologik aniqlikni saqlash, Forobiy davri nazariyasini keyingi maqom tizimlari bilan asossiz aynanlashtirmaslik zarur.

Taklif etilgan manba tahlili, tinglash, amaliy ijro va tarixiy umumlashtirishga tayanuvchi model darslarda sinab ko‘rish uchun metodik tavsiya hisoblanadi; uning samaradorligini alohida pedagogik kuzatuv va baholash orqali aniqlash lozim. Shu tariqa Forobiy ilmiy merosini o‘rganish tarix, san’atshunoslik va musiqa ta’limi o‘rtasidagi mazmunli hamkorlikni rivojlantirishga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Forobiy Abu Nasr. Kitāb al-mūsīqī al-kabīr (Grand traité de la musique, Livres I et II) / fransuz tiliga tarjima R. d’Erlanger // La musique arabe. – T. I. – Paris: Paul Geuthner, 1930. – 329 p.
2. Ibrohimov O.A. Maqom asoslari: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Turon-Iqbol, 2018. – 160 b
3. Rajabov I. Maqomlar. – Toshkent: San’at, 2006.
4. Sawa G. Fārābī v. Music // Encyclopaedia Iranica. – 1999. – Vol. IX, fasc. 2. – P. 223–224. – URL: https://www.iranicaonline.org/articles/farabi-v/ (murojaat sanasi: 08.10.2026).